

TARBIYASI OG‘IR O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bakieva Xilola Yakubxonovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar

38 -umumta'lim maktabi amalietchi psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tarbiyasi qiyin va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashni tashkil etish, o'quvchilar faoliyatini stimullashning metodik imkoniyatlari hamda pedagogik shart-sharoitlari xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, baholash, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar, stimullashtirish, rag'batlantirish, ijodkorlik.

KIRISH. Ta'lim tizimi – ijtimoiy-genetik mexanizm bo'lib, u ijtimoiy tajribani avloddan-avlodga o'tkazadi va shu orqali shaxsni shakllantirishni ta'minlaydi hamda uning istiqbollarni belgilaydi. Bu tizim odamzod paydo bo'lgan davrlardan buyon amal qilib kelmoqda. Zero, madaniy-ma'naviy boyliklarsiz, ta'lim tizimisiz jamiyat yashay olmaydi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim oliy darajadagi ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy institut bo'lib hisoblanadi.

Amerikalik olim G.Overstritning ta'kidlashicha, xulq-atvorimiz va xattiharakatlarimiz zamirida biz uchun eng qimmatli bo'lgan orzularimiz yotadi. Kimnidir u yoki bu ko'rinisdagi xatti-harakatlarni bajarishga undashni o'z oldigan vazifa qilib qo'yganlar uchun eng yaxshi maslahat shunday: avvalo o'z suhbatdoshingizni nimanidir qattiq istashga majbur qiling. Kimki buni uddalay olsa, butun dunyoni egallaydi, agar uddalay olmasa, yakkalanib qoladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Bolalar nimani istashadi – bu o'qituvchining olidida turgan bosh masala bo'lib hisoblanadi. Agar biz sichqonni tutmoqchi bo'lsak, qopqonga qip-qizil bo'lib pishgan gilosni qo'ymaymiz, balki pishloq bo'lagini qo'yamiz, ya'ni bunda o'z istagimiz va ta'bimizga ko'ra emas, balki kemiruvchilarning ta'bidan kelib chiqib ish yuritimiz. Shuni mudom yodda tutishimiz va anglashimiz lozimki, faqat biz nimani istashimizgina muhim emas, balki bolalar nimani istashlari ham juda muhimdir. Uni sindirishga va qayta qurishga urinmang: u o'z xohish-istaklari uchun aybdor emas. Tarbiyaning tabiatga moslanganligi g'oyasini yodda tuting. O'qituvchining vazifasi – agar pedagogik maqsadlarga mos kelmasa, intilishlarning yo'nalishini o'zgartirish.

Agar biz bolalarning chekmasligini istasag-u, biroq o'quvchini chekish istagi tark etmasa, unga har qancha pand-nasihat qilsangiz ham foydasi bo'lmaydi. Bolalarni qo'rqitish uchun odatda ko'p misol qilib keltiriladigan “nikotindan o'lgan ot” sizga

yordam bermaydi. Ammo siz o`quvchingizda musobaqada g`olib bo`lish, futbol jamoasiga qo`shilish yoki sinfdagi bir go`zal qizning nazariga tushish istagi borligini bilib qolsangiz, unga tushuntiringki, chekish bu borada muvaffaqiyatsizlikka uchrashiga sabab bo`lishi mumkin.

Qiziqishlar va mayllarni hisobga oling. Tushunish – kechirish demakdir, degan hikmat bor. O`quvchini agar o`qituvchi tushunmasa, kim tushunadi? O`quvchilar orasida hech narsaga qiziqmaydigani bo`lmaydi. Bu allaqachon hammamiz uchun ma`lum bo`lgan aksioma bo`lsa ham, hamon biz o`quvchilar qiziqishlarini hisobga olishni o`rganmaganmiz.

O`qish-o`rganish va o`z-o`zini takomillashtirishning kuchli stimuliga nisbatan qiziqish uyg`otishning juda ko`p qo`shimcha vositalari borligini unutmaslik kerak. Shulardan biri bolalarning yorqin obrazlar, va formalarga bo`lgan qiziqishlariga asoslanadi. Intellekt hissiy kechinmalar ta`siriga tez tushib qoladi va o`quvchi unga ko`proq ta`sir ko`rsatib turgan xatti-harakatlarni bajarish uchun yo`l va bahona qidira boshlaydi. Qiyin vaziyatlarda shakldan mazmunga, his-tuyg`udan mantiqqa qarab borish kerak bo`ladi. Shunday yo`l tutsangiz bolalarni o`z maqsadlaringizga qiziqtirish imkoniyatingiz katta bo`ladi. O`z g`oyalaringizni dramalashtiring, – deb maslahat beradi D.Karnegi, – ularni samarali va yorqin shaklda etkazing.

O`quvchilaringizni qiziqtiradigan narsalar haqida gapirishga harakat qiling, to`g`rirog`i ishni shundan boshlang. Bolalarning qiziqishlari, fikrlari, baholariga nisbatan hurmat bilan qarang. Mayli, ko`proq bolalar gapirishsin. Ba`zi bir masalalarda sizda ma`lumotlar etishmasligidan cho`chimang, o`quvchilar bir muddat sizning “o`qituvchingiz”ga aylansalar ham mayli. Yodda tuting: sizning maqsadingiz - o`quvchilarning qiziqishlari yo`nalishini tarbiya va didaktik maqsadlarga tomon burish.

O`rtacha odamni butun dunyo bo`yicha o`z ismi boshqa barcha ismlardan ko`ra ko`proq qiziqtiradi. Biz har qancha ta`qiqlab qo`ymaylik, baribir bolalarning devorlarga, partalarga, daraxtlarga ismlar, laqablarni o`yib yozib qo`yganiga ko`zimiz tushadi. Bolalardagi bu kuchli istakni stimul o`rnida qo`llaymiz. Sinf doskasiga, plakatlarga katta-katta harflar bilan alohida ajralib turadigan bolalarning ismlarini yozinglar, deb topshiriq bersangiz, bolalarda sizning predmetingiz, shaxsingizga nisbatan qiziqish paydo bo`lishiga erishishingiz mumkin.

O`quvchining niyatini bilishga harakat qiling. Niyat ehtiyoj asosida paydo bo`ladi. Masalan, o`quvchi fermer bo`lishni niyat qildi deylik. U har kuni xo`jalikda biror bir ish qilishni niyat qiladi. U hamma narsani o`ylab qo`ygan, rejalashtirgan, hatto vaqt byudjetidan bir qismini shu ish uchun ajratgan. O`ylab ko`ring, agar qo`pol ravishda uning rejalarini buzib qo`ysangiz nima bo`ladi. Agar o`qituvchi o`z ishlarini belgilab qo`ygan bolaga rejalarini o`zgartirib yuboradigan topshiriq bersa, u

muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shunday – ikki yoʻldan birini tanlash vaziyatiga tushib qolgan oʻquvchining xulq-atvorida keskin oʻzgarishlar paydo boʻladi.

Oʻquvchilarga oʻz oldilariga qoʻygan niyatlariga erishishlari uchun yordam berish yoʻlini qidiring. Gap shundaki, koʻpincha niyat vaziyatli motivlar taʼsirida vujudga keladi va oʻquvchi bu niyatini amalga oshirishi uchun kuchi etish-etmasligi haqida oʻylab ham oʻtirmaydi. Hayotda bunday voqealarni tez-tez uchratib turish mumkin. Masalan, oʻquvchi onasining zorlanib yalinishlari, koʻz yoshlariga azbaroyi achinganidan oʻz xulq-atvorini oʻzgartirishga ahd qiladi. Ammo mavjud vaziyat, muhit uning imkoniyatlaridan koʻra kuchliroq, oʻylagan niyatini amalga oshirish uchun uning kuchi etmaydi. Bergan vaʼdasining ustidan chiqmaganligi uchun uni ortiqcha tergamang. Yaxshisi uning koʻnglini koʻtarib, unga aniq va kuchi etadigan maqsadlar qoʻyishga yordam bering. Agar maqsadlar murakkab va unga erishish uchun uzoq vaqt talab etiladigan boʻlsa, uni amalga oshirish uchun qanday qilib, sekin-asta harakat qilish lozimligini tushuntirib boring.

Har birimiz oʻquvchi muvaffaqiyati ahamiyatini chetlab oʻtadigan barcha stereotiplardan qochib, sinfga kirayotganimizda shuni unutmasligimiz kerakki, agar yutuqni ragʻbatlantirishning hissiy ahamiyati, xatolari uchun jazolashning hissiy ahamiyatidan afzalroq boʻlsa, muvaffaqiyatga intilish shakllanadi va kuchayadi. Agar, aksincha, jazolashning hissiy ahamiyati ragʻbatlantirishnikidan koʻra yuqoriroq boʻlsa, bora-bora oʻquvchida muvaffaqiyatsizlikdan qochish istagi shakllanadi. Shu tariqa faqatgina ota-onasidan gap eshitmaslik va oʻqituvchisini uyaltirib qoʻymaslik uchungina oʻqiydigan oʻquvchilar paydo boʻladi.

Ishingizning taʼsirchanligini oshiring. Qiyin va uncha oʻziga jalb etmaydigan oʻquv faoliyatini qanday qilib oʻquvchilar uchun qiziqarli va istalgan mashgʻulotga aylantirish mumkinligi toʻgʻrisida novator-pedagoglarda juda qiziqarli gʻoyalar mavjud. Oila tarbiyasi toʻgʻrisidagi qoʻllanmada berilgan bir materialdan namuna keltiramiz. Chunki bu misol qanday qilib bola uchun bajarish uncha yoqimli boʻlmagan ishga uni stimullashtirish mumkinligini koʻrsatadi.

Idish-tovoqlarni yuvish qiziqarli va obroʻli ish deb kim ayta oladi? Ammo shunday kishilar ham borki, ular uchun idish-tovoq yuvish shunchaki qiziqarli emas, balki sevimli mashgʻulot boʻlib hisoblanadi. Bunday munosabat qanday qilib paydo boʻlishi va shakllanishi mumkin degan savolga yoshi kattaroq bir ayol shunday javob beradi: “Men hali yoshgina bola boʻlgan vaqtimda onam agar aqlli qiz boʻlsam, menga idish-tovoqni yuvishga ruxsat berishini aytar edi. Bunday mukofotni qoʻlga kiritish uchun men oʻzimni yaxshi tutishga harakat qilar edim”. Bu oʻrinda mukofot sifatida taqdim etilgan idish-tovoq yuvish ishi, haqiqatdan ham, kichkina qizaloq tomonidan mukofot sifatida qabul qilingan. Axir, aslida “mukofot” sanalmaydigan narsa bilan mukofotlashmaydi-ku?

Ishingizning qiziqarli bo`lishida o`quvchilarning xatosi ham, aniqrog`i sizning xatolarga munosabatingiz ham yordam berishi mumkin. O`quvchilarning xatolaridan maksimal darajadagi stimulni toping: “Ajoyib xato!”, “Haqiqatga olib boruvchi xato”, “Rahmat, sening fikring unchalik to`g`ri bo`lmasa ham, u mulohaza yuritishga undaydi”, O`quvchi kuzatishlarining aniqligi va nozik tomonlarini har jihatdan ta`kidlang: “Men ham senday bo`lganimda, shunday deb o`ylar edim...”, “Avvallari men o`ylardimki, ...”. Shunday qilingki, siz bolalarni undagan narsa u qadar qiyin emasligiga ular ishonch hosil qilsinlar. “Rahmat sizga bolalar, siz bugun menga katta yordam berdingiz”, – deb darsdan so`ng o`zining 6 yoshli o`quvchilariga minnatdorchilik izhor etadi, Sh. A. Amonashvilli.

Ba`zida o`quvchilaringizga nisbatan “kerak” degan so`zni ishlatib. Garchand bu stimul maktab amaliyotida uzoq vaqt davomida qo`llanib kelingan yagona stimul bo`lsa ham, uning amal qilish imkoniyatlari hali ham cheklangani yo`q. Albatta, bu stimulga shaxsiy yo`nalish berish kerak (Sen shunday qilishing kerak, Azizbek! Axir sen o`g`il bolasan!). O`quvchi qiyinchiliklarni engib, xuddi kattalardek, matonatli kishilardek ish bajarganligidan zavqlanish hissini tuysin. Bundan tashqari, u topshiriqni bajarganligidan xursand bo`lishi va faxr-iftixor tuyg`usini his etishi kerak. Bular, albatta, “kerak” stimuliga qo`shimcha ravishda amalga oshiriladi.

Vaziyatdan foydalaning. To`g`rirog`i – qulay fursatni boy bermang. Gap shundaki, ko`pincha, stimulni hayotning o`zi, voqealarning rivojlanish jarayoni o`rtaga tashlaydi. Bu kutilmagan, to`satdan paydo bo`ladigan stimullar uzoq ishlab chiqilgan va puxta rejalashtirilgan stimullardan sirayam qolishmaydi. Faqat ularni tezgina payqab olish, ularga moslashish va ishning foydasiga yo`naltirish kerak bo`ladi, xolos.

Murabboni yashirincha yeb qo`yganligi uchun Tom Soyer xolasi tomonidan qanday jazolanganligini eslaysizmi? Xolasi unga jazo sifatida devorni bo`yashni buyurgan edi. Shu payt Tom yaqin orada o`z o`rtog`i Billni ko`rib qoladi va uning xayoliga ajoyib bir fikr keladi. Shu tariqa tomosha boshlanib ketadi. Tom devorga diqqat bilan qaradi-da, qo`liga ish qurolini olib, devorga bo`yoqni surtdi va yana orqaroq borib tomosha qildi. Keyin yana devorga yaqin keldi-da, yana bo`yoq surtdi. Bill uning jig`iga tegmoqchi bo`lib so`radi: “Nima, xolang jazoladimi?” O`z ishiga berilib ketgan Tom savolin ochiq qoldirdi. Shunda Bill qiziqib yaqinroq keldi. Tom esa o`z ishini ishtiyoq bilan davom ettirardi. Shu payt kichkina shumtaka kutgan narsa yuz berdi, - Bill undan “men ham biroz devorni bo`yay”, – deb ruxsat so`radi. Tom bu mas`uliyatli ishni undan boshqa hech kim bajara olmasligini aytib, uni uzoq yalinishga majbur qildi. Oxiri ish shunday tus oladiki, Bill unga eng qimmatli o`yinchoqlarini sovg`a qilishga majbur bo`ladi. Ammo Tomning qarmog`iga faqat Billgina emas, balki okrugning barcha bolalari ilinib qolishadi. Ular Tomni o`zlarining o`yinchoqlari bilan siylab, evaziga devorni bo`yash “baxtiga” musharraf bo`ladilar. Faqat bo`yoqning tugab qolganligi sababli Tom ishni to`xtatishga majbur bo`ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bilimlarni o`zlashtirish jarayoni murakkab psixik operatsiyalar bilan bog`liq. Ayniqsa, kichik maktab yoshi o`quvchilarining bilimlarni o`zlashtirish jarayonlari o`ziga xos nozik jihatlari bilan boshqa yosh davrlaridan farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karnegi, Deyl. Do`st orttirish va odamlarga ta`sir ko`rsatish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 720 b.
2. Overstreet, H. A. 1925. Influencing human behavior. New York: W.W. Norton.
3. З.Кўзиев. «Синф раҳбари ишини ташкил этиш ва режалаштириш». Т., 1997 йил.
4. Дреер А. Преподавание в средней школе США. –М., 1986. – С. 54.
5. Bakhtiyorovna I. K. Methodological Conditions for the Organization and Management of Working with Difficult and Idle Students //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 115-119.